

КРАЄЗНАВСТВО ВІННИЧЧИНИ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

З утворенням суверенної Української держави, падінням ідеологічних бастионів тоталітарного режиму, «після десятиліть тоталітарної задухи, – як справедливо зазначає голова Національної спілки краєзнавців України, доктор історичних наук, професор О. П. Реєнт, – науковці змогли дихнути на повні груди» [1]. Здобуття Україною незалежності дозволило поглянути на історичне минуле з позицій правди та об'єктивності, зняти завісу недоступності до раніше заборонених тем, відкрити невідомі події та факти минувшини, повернути із забуття імена незаконно репресованих і викреслених з народної пам'яті, що стало об'єктивною необхідністю в умовах значного посилення інтересу всіх верств суспільства до своєї історії, її першовитоків та джерел.

Нового змісту набули такі відомі поняття, як «батьківщина», «національна свідомість», «патріотизм». А це потребувало звернення до історичного коріння, відродження історичної пам'яті – пізнання минулого з його героїчними й трагічними сторінками і, особливо, – минулого того міста, села, селища, яке стало малою батьківщиною кожного громадянина. Звідси – й звернення до краєзнавства, яке найбільше імпонує кожному інтелектуальному й емоційному поруху людини, формує патріотичні почуття, усвідомлення причетності до долі України, яку плекали попередники і за яку відповідальне кожне наступне покоління, кожен її громадянин [2].

В нових історичних умовах краєзнавчий рух став реальним інструментом суспільної енергії навколо збереження історико-культурної спадщини і доквілля, глибокого пізнання та всебічного дослідження і вивчення скарбів рідного краю.

На початку 90-х років ХХ ст., коли розпочалась розбудова української державності, стан краєзнавства на Вінниччині (Східному Поділлі) визначався, в певній мірі, рівнем роботи у цьому напрям-

ку музеїв, бібліотек, клубних установ. Разом з тим, важливим фактором впливу на розвиток краєзнавства та його популяризацію залишалися заклади вищої освіти, шкільні установи області, туристичні організації, будинки дітей і юнацтва, станції юних натуралістів, низка громадських організацій, об'єднань.

Що стосується діяльності *закладів культури* Вінниччини по розгортанню краєзнавства, то вони домоглися певних здобутків.

Визнаним осередком краєзнавчої роботи став, зокрема, обласний краєзнавчий музей, який значно активізував пошуково-краєзнавчі зусилля по формуванню джерельної бази, в результаті чого його колекція збільшилась на 5 тисяч предметів і нараховувала у 1993 році 71262 музейних предмети основного й допоміжного фонду [3]. Особлива увага працівників музею зосереджувалась на вивченні питань колонізації краю, зародження розвитку економіки, культури, освіти, науки, формування української нації, дослідженні раніше закритих тем голодомору, насильницької колективізації, репресій. Започатковувалася робота над вивченням і дослідженням тем «Формування української державності», «Історія українського війська», «Етнографія Поділля». Розгорнуто стаціонарні виставки «Поділля в період Центральної Ради, Гетьманату і Директорії», «Насильницька колективізація, голодомор, репресії 30-х років на Вінниччині». 1992 року тематична виставка, присвячена пам'яті жертв політичних репресій, експонувалася в одному із вінницьких храмів Української автокефальної церкви.

Тоді ж проведено науково-краєзнавчу конференцію «Етнографія Поділля», опубліковано доповіді, що прозвучали на ній. Було розпочато підготовку до видання першого наукового збірника «Подільська старовина», приуроченого 100-річчю від дня народження В. Д. Отамановського.

Зосередили свою увагу музейники також на підготовці до видання каталогів ентомологічної та нумізматичної колекцій, ввели в електронну базу даних наукові паспорти, що стосувалися керамічної групи експонатів, склали низку науково-довідкових тематичних картотек: «Події національно-визвольної війни 1648 – 1654 рр. на Поділлі», «Військові частини – учасники бойових дій по обороні території Вінницької області в червні – липні 1941 року» тощо.

Обласний краєзнавчий музей все виразніше відігравав роль методичного центру з координації роботи державних та громадських музейних установ, пам'яткоохоронної роботи в області (станом на перше січня 1993 року на державному обліку перебувало 17 державних, 180 громадських музеїв, 2881 пам'ятник археології, історії, мистецтва) [4].

За його методичними вказівками створено експозицію Томашпільського районного краєзнавчого музею, музею історії с. Дружелюбівки Калинівського району, вдосконалено експозиції Бершадського і Жмеринського районних музеїв, створено музей історії с. Северинівки Жмеринського району, доповнено експозиції музею історії с. Четвертинівки Тростянецького району, В. С. Стуса у с. Рахнівці Гайсинського, М. Д. Леонтовича – с. Марківці Теплицького районів. В громадських музеях 20-и районів Вінниччини взято на облік оригінальні предмети музейних колекцій.

Було підготовлено наукові статті більш як про 100 пам'ятників та пам'ятних місць, пов'язаних з життям та діяльністю незаслужено забутих діячів культури, науки, мистецтва, зокрема, історика і політичного діяча Михайла Грушевського, поетів-подолян Володимира Свідзинського, Василя Стуса та інших.

Слід зважити на те, що все це робилося в умовах глибокої економічної кризи, яка, за спогадами директора музею Л. Р. Кароєвої, «...охопила українське суспільство у першій половині 1990-х років, боляче вдарила по музейній діяльності. Брак фінансування, викликав у працівників музею зневіру: чи вдасться реалізувати потенціал – свій власний і музейних відвідувачів? Але парадоксальність ситуації в тому, що саме цей занепад спричинив підйом ініціативи та творчості. Тривалий час життєздатність музею майже без державної фінансової підтримки і з заборгованою зарплатнею тримались виключно на ентузіазмі, таланті й відданості справі тих, хто тут працював... У пошуках «своєї» аудиторії до плану роботи включили концерти камерної музики, звані вечори, театр народного одягу, дитячі конкурси та великі етнографічні свята просто неба» [5].

Згодом реалізовувались інші проєкти і заходи. До 350-річчя Батозької битви оформили і демонстрували під час урочистостей в с. Четвертинівка виставку «Відлуння козацької доблесті». Вистав-

ки «Т. Г. Шевченко і Вінниччина», «Т. Г. Шевченко і Поділля», «Шевченкіана в музейній збірці» супроводжували шевченківське свято «В сім'ї вольній, новій». Ювілеям визволення і перемоги над нацизмом приурочено виставки «Партизанськими стежками», «Реліквії війни», виїзди автомузею в с. Осіївку Бершадського району до місця базування партизанського загону С. О. Печеного. Особливо успішним у цьому плані видався 2002 рік. Тоді було здійснено 55 виїздів автомузею з 125 виставками, які оглянули 44772 чол. [6].

Цікаві пошукові роботи з метою поновлення експозицій, формування нових фондів вів Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського. Тут комплектувались колекції рукописів творів, першодруків, особистих речей лауреатів літературної премії імені Михайла Коцюбинського (А. Бортняка, Д. Дереча, В. Кобця, М. Каменюка, В. Тимчука, Г. Усача, М. Стрельбицького та інших майстрів художнього слова Вінниччини). Характерною ознакою роботи цього музею була – творча співпраця з обласними організаціями Спілок письменників, художників, громадськими організаціями.

У 1991 році гостинно відкрив двері першим відвідувачам музею «Літературна Немирівщина», що складався із чотирьох експозиційних кімнат. Зокрема, одну із них було виділено класику світової літератури, уродженцю м. Немирова М. О. Некрасову. В інших розміщувались експозиційні матеріали, що повідували про життєвий шлях та творчі здобутки Марка Вовчка, Г. Мачтета, В. Кузьменка, А. Янченка, К. Лазаренка, І. Волошенюка та інших літераторів, композитора і фольклориста М. Леонтовича.

1993-й став роком народження Оратівського районного краєзнавчого музею.

Потужно заявив про себе як про мистецько-краєзнавчий заклад створений ще в кінці 1987 року Вінницький обласний художній музей, що до цього функціонував як художній відділ обласного краєзнавчого музею. 1993 року у ньому було відкрито постійно діючу експозицію образотворчого мистецтва та створено науково-просвітницький відділ «Салон мистецтв». З того часу науково-дослідна робота згадуваного музейного закладу спрямовувалась на дослідження та вивчення колекцій творів живопису, графіки,

скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, творчої діяльності митців Східного Поділля, розвитку українського образотворчого мистецтва XVIII – XXI століть у контексті світової культури. Відповідно до груп збереження науковими співробітниками музею здійснювалось науково-пошукове опрацювання тем «Трипільська культура на Поділлі», «Скульптура в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Подільський народний одяг в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Гончарство Поділля», «Особливості подільської вишивки», «Подільська народна ікона», «Сучасне мистецтво Вінниччини», «Фестивалі-конкурси дитячої візуальної творчості», «Порцеляна в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Мініатюра в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Заслужені майстри народної творчості України», «Західноєвропейське мистецтво XVII ст. в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Українська графіка XIX ст. у збірці Вінницького обласного художнього музею», «Меблі в збірці Вінницького обласного художнього музею», «Народний живопис у фондах Вінницького обласного художнього музею», «Нове у просвітницькій діяльності музеїв».

У грудні 1997 року з нагоди 100-річчя від дня народження М. Д. Леонтовича в Тульчині було відкрито музей-квартиру композитора. За життя його дочки Галини Миколаївни Леонтович музейна установа складалась із меморіальної кімнати, що розповідала про життєвий шлях славетного подолянина. Після смерті Галини Миколаївни усі інші кімнати будинку було передано музею, в результаті чого він поповнився ще 4-ма експозиційними залами, заповненими досить цікавими експонатами: піаніном, домашніми та особистими речами композитора, рукописами його творів, документальними стендами. Серед експонатів рідкісні документи та фотографії. Зокрема, свідоцтво на ім'я Миколи Леонтовича про закінчення ним Шаргородського початкового училища, фото Кам'янець-Подільської духовної семінарії, в якій він навчався в 1892 – 1899 роках, свідоцтво про її закінчення, рукопис статті «Як я організував оркестр в сільській школі», фото, на якому зображені М. Д. Леонтович з товаришами по Чуківській школі, фото будинку церковно-вчительської школи м. Вінниці, в якій в 1902 р. митець викладав співи та керував учнівським хором і духовим оркестром,

родинне фото композитора з дружиною К. Жалкевич та донькою Галиною тощо.

У 90-х роках низці провідних музеїв України надано статус національних. Серед них – музею-садиби М. І. Пирогова (1997). На той час в його фондах зберігалось понад 16 тис. експонатів (прижиттєві видання праць вченого, меморіальні речі, медичний інструментарій та аптечне начиння ХІХ ст., твори живопису, графіки, скульптури, фотографії).

В 1991 р. отримав статус державного створений ще в 1979 р. на громадських засадах музей П. І. Чайковського та Н. Ф. фон-Мекк (сmt Браїлів Жмеринського району). 21 травня 1993 р. такий же статус надано Літинському музею ім. У. Кармалюка.

Загалом у кінці ХХ – на початку ХХІ століть у Східному Поділлі працювали Вінницький обласний, Могилів-Подільський, Тиврівський, Бершадський, Піщанський, Тульчинський, Ободівський, Оратівський, Літинський краєзнавчі музеї, музей історії м. Козятина, історичний музей Гайсинщини, Жмеринський історичний музей, Вінницький обласний художній, Вінницький літературно-меморіальний музей М. М. Коцюбинського, Шаргородський та Ямпільський музеї образотворчого мистецтва, меморіальний музей М. Д. Леонтовича (м. Тульчин), музей гончарного мистецтва – музей-садиба братів Герасименків (с. Новоселівка Гайсинського району), музей П. І. Чайковського і Н. Ф. фон-Мекк (сmt Браїлів), музей «Літературна Немирівщина», музей М. П. Стельмаха (с. Дяківці Літинського району), музей Героя Радянського Союзу В. В. Порика (с. Порик Хмільницького району), музей історії авіації та космонавтики ім. О. Ф. Можайського (с. Вороновиця Вінницького району), національний музей-садиба М. І. Пирогова, меморіальний музей-садиба академіка Д. К. Заболотного (с. Заболотне Крижопільського району), музей пам'яті воїнів, які загинули на території Афганістану (1978 – 1989) (м. Вінниця). Функціонували державний історико-культурний заповідник «Буша» (Ямпільський район), низка громадських музеїв, кількість яких, проте, через існуючі матеріально-фінансові труднощі скорочувалася...

Важливими осередками науково-дослідницької та організаційно-масової роботи з краєзнавства залишались *бібліотеки*, котрі поряд з іншими різноманітними фондovими надходженнями зберіга-

ли на своїх полицях неоціненні скарби попередніх поколінь – літературу про рідний край. І чи не найбільше – головна книгозбірня Східного Поділля – Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва. Так, серед рідкісних видань, що збереглися до нашого часу, одна з найвідоміших інкунабул-велетнів – «Книга хронік» (Нюрнберг, 1493), ілюстрована портретами і малюнками від початку світу, книга «Опис Європейської Сарматії» О. Гвагніні (Спіра, 1581), видана латинською мовою, яка містить герб і опис Поділля, «Опис земної кулі» А. Абрагама (Антверпен, 1595) – латиномовний географічний атлас, виданий фірмою Плантенів, де позначена Подолія і подається її опис. Такі ж Вергілієва «Енеїда» (Краків, 1590), твори Аристотеля (1597) грецькою та латинською мовами, промови та листи до друзів Цицерона (Париж, 1684, 1685).

Із збережених найцінніших пам'яток українського книгодрукування є кириличні видання старих друкарень у Києві (лаврська), Львові (друкарня братства), Почаєві (Успенського монастиря). До них належать «Тріодіон...» (Почаїв, 1744), «Тріодь пісна» (Львів), «Тріолі он цвітний» (Почаїв, 1768), «Літургікон або Служебник...» (Почаїв, 1778).

Серед прижиттєвих рідкісних видань творів класиків української літератури – книги Т. Шевченка, М. Коцюбинського, П. Куліша, І. Франка, В. Стефаніка, Л. Українки, С. Руданського.

Збереглись передані у відділ літератури та інформації з питань краєзнавства більше двохсот підшивок місцевих газет початку ХХ століття, в тому числі перші подільські часописи «Справочный Листок Подольского Общества Сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности», «Экономическая жизнь Подолии», «Червоне Поділля», «Винницкая жизнь», «Подолія», «Земля», журнали «Подольские губернские ведомости» (1842 – 1893 рр.), «Подольские епархиальные ведомости» за 1867, 1871, 1873, 1875, 1877, 1886, 1887 роки, «Хозяйство Подолии» (1922), «Подольский хозяин» (1915 – 1917) та ін. [7].

Краєзнавство стало пріорітетним напрямком у роботі бібліотеки. Зокрема, в ній виробилась певна система видання краєзнавчих бібліографічних посібників. До роботи над ними залучались

провідні науковці Вінниці – в ролі наукових консультантів, авторів вступних статей і безпосередніх співавторів-укладачів.

Працівники відділу краєзнавчої літератури надавали увагу пошуковій та науково-дослідницькій роботі. Вони брали участь у підготовці народної книги-меморіалу «33-й: голод», в республіканських наукових конференціях з історичного краєзнавства та обласних історико-краєзнавчих конференціях. Однією з наукових тем, над якою працювала бібліотека, стало також дослідження історії бібліотечної справи на Поділлі.

Активізували краєзнавчу роботу й інші бібліотечні заклади. Цьому сприяло проведення у 1990 році дводенного обласного семінару-практикуму бібліографів центральної бібліотечної системи (ЦБС) «Краєзнавча робота бібліотек області». На семінарі аналізувався стан цього напрямку роботи, надавалися консультації з окремих питань, було чимало виступів про конкретний досвід сільських бібліотекарів, проводилися практичні заняття. З великою цікавістю слухачі семінару ознайомилися з досвідом роботи бібліотеки с. Пилява Тиврівського району (зав. Г. К. Красовська) та с. Талалаї Погребищенського району (зав. М. П. Онищук), відзначивши, що успіхи, яких досягли ці ентузіасти, є наслідком багаторічної кропіткої самовідданої праці.

У багатьох бібліотеках з'явилися рукописні альбоми, присвячені історії села, записи спогадів старожилів, зразків фольклору. В Калинівському районі проведено конкурс на кращий краєзнавчий альбом.

Все більше бібліотекарі прилучалися до пошукової діяльності. Наприклад, Ганна Кузьмівна Красовська з с. Пилява Тиврівського району, створюючи «Книгу пам'яті», склала списки не лише односельців, які загинули на фронтах Другої світової війни, а й тих, хто помер від голоду 1932 – 1933 рр. та зазнав сталінських репресій. Така робота проводилась й в інших районах.

Заслужувала на увагу діяльність клубів краєзнавчого й народознавчого спрямування при бібліотеках, котрих лише у 1992 р. було дев'яносто сім. В основу їх роботи було покладено масові заходи, що сприяли популяризації краєзнавчих знань. Так, у багатьох районах області відновлювалися народні свята Івана Купала, Калити, Андрія та ін., проводилися вечори, присвячені видатним

землякам – В. Стусу, М. Леонтовичу, М. Стельмаху, С. Руданському, презентації книги О. Воропая «Звичаї нашого народу». Серед масових заходів також варто згадати краєзнавчий вечір «Жива вода відродження», який відбувся у Могилеві-Подільському, «Мое рідне село» (с. Талалаї Погребищенського району, с. Юшківці Оратівського району), «Подільські вечорниці» у Томашпільському районі, вечорниці «Гостини в Прокопа та Одарки» у Ямпільському районі. На одному із занять клубу «Берегиня», що успішно функціонував у Піщанській районній бібліотеці, присутні зустрілися із заслуженим працівником культури Ф. Ущаровським – художнім керівником народного самодіяльного вокально-інструментального ансамблю «Лаври», цікавим самобутнім художником. Відбулася зацікавлена розмова про культурологічне середовище району, знайомство з картинами митця, лунали пісні й музика у виконанні місцевих аматорів. Як правило, організовуючи подібні заходи, або заняття клубів за інтересами, бібліотекарі виходили за межі суто бібліотечних форм роботи, проте спільна діяльність завжди йшла на користь загальної справи [8].

Розуміючи значення краєзнавчої роботи, обласне управління культури облдержадміністрації з 1993 р. своїм наказом ввело у штати районних центральних бібліотек посади бібліографів-краєзнавців ЦБС, що покликані були не лише організовувати цю роботу безпосередньо у бібліотеках району, а й здійснювати координацію та кооперування діяльності усіх закладів, організацій, установ, які займалися краєзнавством.

Тематика рідного краю посідала значне місце і в роботі *будинків культури, клубів, парків культури й відпочинку, аматорських кіностудій*. Все частіше при підготовці масових заходів ними використовувався місцевий фольклор, враховувались місцеві особливості проведення народних свят чи обрядів. Клубні працівники намагалися не просто відзначити певне народне свято, але й не втратити при цьому його автентичності. Зрозуміло, що такий підхід вимагав великої підготовчої пошукової роботи (фольклорні записи, вивчення відповідної літератури тощо). Зате кожен клубний захід набував неповторності, навіть якщо в його основі лежав типовий сценарій, адже в кожному районі, селі активно залучалися твори місцевих поетів, композиторів, художників, народних майстрів.

Таким чином, клуб або будинок культури виконували не лише функцію закладу дозвілля, але й до певної міри – краєзнавчого осередку.

Важливими напрямками краєзнавчої роботи залишалися дослідження і розвиток образотворчого мистецтва, краєзнавчого кіно і фото.

Станом на 1993 р. обласним науково-методичним центром культури і мистецтва було зареєстровано 1500 майстрів живопису, вишивки, ткацтва, кераміки, різьблення по дереву та інших видів народного мистецтва.

Дійовою формою популяризації творчості народних майстрів стали виставки декоративно-прикладного мистецтва під відкритим небом, традиційні обласні виставки. Так, 24 серпня 1992 р. на майдані біля обласного краєзнавчого музею відбулося свято «Жива душа мого народу» з нагоди першої річниці незалежності України, на якому експонувалися 360 творів народних майстрів Вінниччини. Свою майстерність тут демонстрували заслужений майстер народної творчості України гончар О. Г. Луцишин, майстриня витинанки М. В. Гоцуляк та інші. Щорічно у Вінниці проводилися традиційні виставки народного мистецтва, де сотні аматорів області мали можливість показати свої кращі твори.

1993 року на Вінниччині діяли 32 краєзнавчих фотогуртки, 6 народних кіностудій. Аматори відроджували забуті сторінки історії, її видатних людей, фіксували фото- та кінолітопис рідного краю. Зокрема, серйозну роботу по створенню краєзнавчих кінострічок проводила народна кіностудія Гайсинського РБК (керівник А. Н. Філонов). Нею чимало було зроблено по збереженню та популяризації звичаїв, обрядів, традицій Гайсинщини. Насамперед, вражала своїм драматизмом і емоційною напругою кінострічка про земляків, які загинули під час Другої світової війни, під спільною назвою «Ніхто не забутий, ніщо не забуде». Чимало добрих справ записали на свій рахунок також Хмільницька, Тульчинська, Піщанська, Бершадська, Чечельницька кіностудії [9].

Традиційними центрами краєзнавства залишалися *архіви*, зокрема, Державний архів Вінницької області. Після підпорядкування йому обласного партійного архіву значно зросла документальна база. На рубежі тисячоліть вона складала майже півтора мільйона

одиниць зберігання. Характерно, що з багатьох із них було знято гриф секретності і в дослідників з'явилася чудова можливість глибше ознайомитись із раніше недоступною інформацією, поглянути на деякі події, як кажуть, новими очима. Помітно збільшилася кількість самих дослідників, які працювали в його читальних залах, у тому числі над краєзнавчою тематикою.

Роботі архівів сприяли прийнятий в 1993 році закон «Про Національний архівний фонд і архівні установи», а також зацікавленість молодой держави у розбудові архівної системи. Так, Указом Президента України від 30 жовтня 1998 року встановлено День працівників архівних установ – 24 грудня. Держава визнала їх працю суспільно-важливою.

Ознакою нового в діяльності архівних закладів стало формування Національного архівного фонду, що об'єднує сукупність тих архівних документів, які відображають історію матеріального і духовного життя народу, є надбанням української нації [10], а також багатющою джерельною базою для наукових і краєзнавчих досліджень.

Помітним осередком краєзнавчих студій зарекомендував себе створений 1993 року у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського *народознавчий центр*, що став функціонувати як громадська структура і об'єднав не тільки групу ентузіастів-викладачів і студентів, педагогів міста, а й 2 спеціалізованих кабінети, науково-дослідну та навчально-методичну лабораторію, виставкову галерею. Провідна тема Центру – традиційно-побутова культура, що вивчається шляхом організації експедицій, анкетування, збору спогадів, матеріалів, організації виставок, конкурсів, підготовки наукових робіт, методичних порад, рекомендацій, сценаріїв, планів-конспектів уроків [11].

Активним суб'єктом краєзнавчого руху на початку 90-х років стала *школа*. Специфіка шкільного краєзнавства полягала в тому, що серед усіх функцій, притаманних краєзнавству, переважали навчально-освітня й патріотично-виховна. Їх реалізація досягалася введенням у програму історії України 5 – 11 класів уроків про рідний край, його минуле й сьогодення, проведенням гурткових занять у дошкільних загально-освітніх і позашкільних закладах. До краєзнавчого пошуку учнівську молодь спонукали також рухи,

експедиції, конкурси, які ініціювали Міністерство освіти і науки, Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді, Всеукраїнська спілка краєзнавців, зокрема, започаткований 1990 року рух «Моя земля – земля моїх батьків», проголошені і здійснювані в його рамках історико-географічні експедиції «Краса і біль України», «Сто чудес України», акції «Пам'ять», «Збережемо пам'ять про подвиг», присвячені ювілеям визволення України та перемоги над нацизмом. Участь в експедиціях представників підростаючого покоління ставала все масовішою [12].

Важливими подіями у краєзнавчому русі Східного Поділля стали вихід у світ у 1994 – 1997 рр. дев'ятитомного видання «Книга Пам'яті України. Вінницька область» [13], тритомника «Книги Скорботи України. Вінницька область» [14] (2001 – 2003), першого тому меморіального видання «Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. ХХ ст.)» [15] (2001), книги «Дзвони пам'яті» [16] (1990) – про трагедію сіл, знищених окупантами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей, в результаті чого увічнено пам'ять десятків тисяч уродженців краю, котрі загинули під час суспільно-політичних катаклізмів, Другої світової війни.

У серпні 1992 року побачили світ перші номери культурно-мистецького тижневика Вінниччини «Камертон-ікс» (редактор М. Т. Барась, у 1993 – 1998 рр. – С. Д. Гальчак); з 1999 р. почала видаватись історична серія «Наукових записок Вінницького державного педагогічного університету» (під редакцією проф. П. С. Григорчука). І часопис, і наукове видання стали потужною трибуною краєзнавців області...

Отож, як бачимо, своєрідними ж центрами краєзнавства на Східному Поділлі в перші роки розбудови української державності стали Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінницький обласний краєзнавчий музей, Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Климента Тімірязєва, Вінницький обласний центр народної творчості, Державний архів Вінницької області.

А от єдиного авторитетного центру, який координував би краєзнавчий рух на теренах краю, на той час в області не було. Спершу досить діяльне обласне краєзнавче товариство «Поділля» після

обрання його керівника А. Л. Зінченка народним депутатом України помітно знизило свою активність й існувало суто формально. Обласна організація Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури не надіялась такими повноваженнями, та й після смерті в 1992 році її керівника В. М. Борщевського з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин в її діяльності теж спостерігався певний спад. Таким авторитетним центром могла бути обласна організація Всеукраїнської спілки краєзнавців, але вона не функціонувала, що, зокрема, відзначалось 2003 року на III з'їзді Всеукраїнської (на той час) спілки краєзнавців: на жаль, вінницька краєзнавча громада «не оформлена, як складова Спілки...» (*бажана подія сталася пізніше – у жовтні 2007 р.; на установчій конференції її керівником обрано директора Державного архіву Вінницької області, кандидата історичних наук С. Д. Гальчака*) [17].

Та попри ці й інші негаразди краєзнавчий рух у Східному Поділлі набирав розмаху, ставав справою все нових й нових ентузіастів, які бачили в ньому своє покликання, сенс власного життя.

Джерела та література:

1. *Реєнт О. П.* Погляд у третє тисячоліття (перспективи розвитку суспільних наук Української держави) / О. П. Реєнт // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Рідний край, 1999. – С. 11.

2. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України 30-х років ХХ – початку ХХІ ст.: від репресій, занепаду – до відродження, розквіту / В. С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. – С. 363, 364.

3. *Циганюк В. Ф.* Краєзнавство і заклади культури: проблеми, пошуки, знахідки / В. Ф. Циганюк // Подільська старовина: Збірник наукових праць. – Вінниця, 1993. – С. 277.

4. Там само.

5. *Кароєва Л. Р.* Музей не стоїть на місці / Л. Р. Кароєва // Подільська старовина: Наук. збірник: До 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 39.

6. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 400.

7. *Вільчинська О.* І древні, і сучасні видання / *О. Вільчинська* // Панорама. – 1998. – 27 травня; *Гавриш М.* Старовинні видання книг / *М. Гавриш* // Радянська Україна. – 1958. – 29 серпня; *Кам'яний Б.* Завітайте у скарбницю знань / *Б. Кам'яний* // Вінницька газета. – 2000. – 22 січня; *Костко О.* Дивнії перли / *О. Костко* // Вінницька правда. – 1977. – 6 лютого.

8. *Циганюк В. Ф.* Краєзнавство і заклади культури... – С. 279.

9. Там само. – С. 280, 281.

10. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 403.

11. *Гальчак С. Д.* Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: ХІХ – поч. ХХІ ст.: Монографія / *С. Д. Гальчак* / Вид. 2-е, доп. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. – С. 362 – 363.

12. *Прокопчук В. С.* Історичне краєзнавство Правобережної України... – С. 392; 394.

13. Книга Пам'яті України. Вінницька область. – У 9-и т / Гол. редколегії *Льчук М. М.* (1; 2; 7 тт.); *Ткаченко А. Д.* (3 – 8 тт.), відп. секретар *Конверський В. І., Азаров С. Г., Александров Д. Д., Гальчак С. Д.* та ін. – К.: Наукова редакція головної редакційної колегії Книги Пам'яті України при видавництві «Українська енциклопедія» ім. *М. П. Бажана*, 1994 – 1997.

14. Книга Скорботи України. Вінницька область. – У 3-х т. / Гол. редколегії *Шестоपालюк О. В.*, відп. секретар *Конверський В. І., Азаров С. Г., Гальчак С. Д.* та ін. – Вінниця: Вінницька обласна редакційна колегія Книги Пам'яті України, 2001 – 2003.

15. Вінницький мартиролог. Книга пам'яті жертв політичних репресій на Вінниччині (20 – 50-і рр. ХХ ст.). – Т. 1 / Ред. кол.: *С. П. Татусяк* (гол.), *В. П. Лациба* (заст. гол.), *П. М. Кравченко* (відп. секретар), *А. Я. Бранько, С. Д. Гальчак* та ін. – Вінниця, 2001. – 398 с.

16. Дзвони пам'яті: Художні та документальні твори. – Вип. 5: Книга про трагедію сіл, знищених фашистами в роки війни на території Вінницької, Тернопільської, Хмельницької областей / Упоряд. *М. Ф. Каменюк* та ін. – К.: Радянський письменник, 1990. – 206 с.

17. ІІІ з'їзд Всеукраїнської спілки краєзнавців (29 – 30 жовтня 2003 року). Матеріали та документи. – К.: Видавн. центр «Академія», 2004. – С. 34.